

Sûfi ve İktidar (Fülânî İslahat Hareketi)

Kadir Özköse, Ensar Yayıncılık, Konya, Mayıs 2008, 406 sayfa.

ISBN: 978-99944-462-20-4

Hamit Demir*

Kadir Özköse tarafından hazırlanan eser, Kuzey Nijerya'da faaliyet gösteren sûfi Osman b. Fûdî ve öncülük ettiği Fülânî ıslahat hareketi incelemektedir. Bilindiği üzere yazarın doktora çalışması da özelde Senûsîlik genelde Afrika'daki tarikatlar ve fonksiyonları ile ilgili araştırmaları muhtevindir. Yazarın alan araştırmaları yaptığı esnada beliren Nijerya ve Fülânî hareketi ile ilgili merakı ve birikimi, sonrasında hususi bir çalışmaya dönmüş ve tanıtımını yaptığımız eser olarak vücuda gelmiştir.

* Ar. Gör., Sivas Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Temel İslam Bilimleri Bölümü Tasavvuf Anabilim Dalı, hdm@gmail.com

Kitap bir giriş ve sekiz bölümden oluşmaktadır. Girişte Fülânî ıslahatçıları tarafından kaleme alınan eserler tanıtılmakta, batıda yapılan çalışmalara değinilmektedir. Birinci bölümde Kuzey Nijerya'nın coğrafi konumu, tarihi ve siyasî durumu, İslam'ın bölgede yayılışı ve ıslahat hareketine zemin hazırlayan etkenler ele alınmaktadır. İkinci bölümde hareketin lideri olan Osman b. Fûdî'nin hayatı, eserleri, tasavvufla olan münasebeti ve ıslahat düşüncesi çerçevesinde verdiği mücadele incelenmektedir. Üçüncü bölümde hareketin ortaya çıkış serüveni, siyasî mücadeleleri, savaşları, idari yapısı ve Sokoto Halifeliği adı ile devletleşme süreci gündem edilmektedir. Dördüncü bölümde Fûdî'nin tasavvuf düşüncesi, fıkıh ve sünnet vurgusu, ribat teşkilatı ve harici zihniyetle mücadelesine yer verilmektedir. Beşinci bölümde mezhep taassubuna tepki, içtihadın gerekliliği, kelâmî tartışmaların gereksizliği ve bidatlerden sakınılması gibi hususlara değinilmektedir. Altıncı bölümde hareketin iskân politikası, eğitim hayatına katkıları, sosyal ve ekonomik faaliyetleri incelenmektedir. Yedinci bölümde bölgenin siyasilerine yönelik eleştiriler, hicret anlayışı, hareketin siyasî dinamikleri, dönüşümü, silahlı mücadelesi gündem edilmektedir. Sekizinci ve son bölümde ise Osman b. Fûdî'den sonra hareketin siyasallaşması ve tasavvufî özelliklerini yitirmesi ele alınmakta, kurulan devletin merkez ve taşra teşkilatı serdedilmekte, Sokoto halifelerinden bahsedilmekte, İngiltere'nin bölgeyi işgali ve çöküş sürecinden söz edilmektedir.

Giriş bölümünde tanıtılan kaynaklara bakıldığında harekete yön veren temel eserlerin Osman b. Fûdî tarafından telif edildiği görülmektedir. Bununla birlikte kardeşi Abdullah b. Fûdî, oğlu Muhammed Bello, kızı Nana ve damadı Gidado tarafından kaleme alındığı belirtilen eserler de harekete, bölgeye ve ıslahat düşüncesine ışık tutmaktadır. Kitapta, adı geçen isimlerin tüm eserleri değil özellikle istifade edilenleri tanıtılmaktadır. Buna göre Osman b. Fûdî'nin başyapıtı kabul edilen ve harekete fikrî anlamda yön veren *İhyâu's-sünne ve İhmâu'l-bid'a* adlı eseri, siyasî mücadele esnasında müntesiplerine şevk verme gayesine matuf olarak bölgenin yerel dillerinde (Hause ve Fulfulde) yazdığı manzum *Tabbat Hakika* adlı eseri, oğlu Muhammed Bello tarafından yazılan, hareketin tasavvuf düşüncesini, evradını ve tarihi serüvenini anlatan *İnfâku'l-meysûr* adlı eser dikkat çekicidir.

Osman b. Fûdî'nin önderlik ettiği ıslahat hareketi, Hausa ve Fülânî adlı iki yerel zümreye ev sahipliği yapan Kuzey Nijerya'da on sekizinci yüzyılın sonları ile on dokuzuncu yüzyılın başlarında ortaya çıkmaya başlamıştır. Hausa zümresinin etnik kökeni ile ilgili ihtilaflar mevcut olmakla birlikte Afrika'nın yerlisi olduklarında bir fikir ayrılığı yoktur. Fülânî'ler ise Afrika halklarına benzemedikleri için göçebe kabul edilmektedir ancak onların da etnik kökenleri hakkında net bir şey söylemek mümkün görülmemektedir. Bu iki zümrenin yaşadığı coğrafyanın İslam'la tanışması on beşinci yüzyılda gerçekleşmiştir. Ayrıca bu coğrafyanın tamamına egemen olan siyasi bir erkten söz edilmemekte, buna mukabil bölgede devletleşen muhtelif grupların varlığına işaret edilmektedir. Hausa zümresi de bunlardan biri olup İslam'ı resmî din kabul eden bir devlet olarak dikkatleri çekmektedir.

Kitapta Fülânî hareketi, Fûdî'nin tebliğ ve irşad faaliyetleri ile çevresinde oluşan kitlenin fikrî ve fiilî hazırlık safhası (1774-1803), bölgede hüküm süren Gobir Devleti'ne karşı siyasi mücadele (1803-1810) ve Gobir Devleti'ne karşı kazanılan zaferlerin, fethedilen şehirlerin ardından devletleşme süreci (1810-1817) şeklinde 3 dönem şeklinde ele alınmaktadır. Fülânî Emirliği veya bir başka deyişle Sokoto Halifeliği, Gobir Devleti'nin varlığına son vererek 1809 yılında kurulmuş, bu yıldan itibaren bölgedeki diğer devletlerle mücadele başlamıştır.

1754 tarihinde dünyaya gelen ve asıl adı Osman b. Muhammed olan hareketin lideri, babasından ötürü Fûdî nisbesini almış, yerel dillerde şeyh anlamında kullanılan Şehu ünvanı ile anılmıştır. Eğitim serüveni Kuran hıfzı ile başlamış tefsir, hadis, İslam hukuku, belagat ve geometri ile devam etmiştir. İdealist ve mücadelecî bir kimlik kazanmasında babasının ve bölge âlimlerinin katkısı büyüktür. Tasavvufa intisabı ise Halvetî şeyhi Cibril b. Ömer eliyle olmuştur. Osman b. Fûdî'nin tedris, irşad ve vaaz faaliyetlerini bir arada deruhte ettiği bilinmektedir. Bu bağlamda Arapça, Hausa ve Fulfulde dillerinde hem ilmî hem tasavvufî 115 adet eser telif etmiştir.

Osman b. Fûdî, yazdığı tasavvufa dair eserlerde bir sûfî ıslahatçı olarak tebarüz etmektedir. Diğer Afrika uleması ve sûfîleri gibi Fûdî de idealist ve mücadelecî kimliği ile taraftarlarına sünnet-i seniyyeye uygun bir tasavvuf anlayışı sunmak için gayret etmiştir. Bu gayenin bir tezahürü olarak toplumda yaygın olan ve tasavvuf adına uygulanan sihirle tedavi, rüya ile amel, riyazette aşırılık ve fal baktırmak gibi hususları terk edilmesi gereken bidatler olarak

tenkit etmiştir. Kuran' tasavvufun ruhu olarak takdim eden Fûdî, şariat hassasiyetini ısrarla vurgulamış, ihsan derecesinde kulluğu öngörmüş, ahlaka dair hususlara ayrı bir ehemmiyet göstermiş ve sünnet eksenli bir tasavvuf anlayışı benimsemiştir. Zühd, marifet, Allah'a ve Peygamber'ine muhabbet, ihlas, takva ve tevazu özellikle üzerinde durduğu kavramlardır.

Fülânî ıslahat hareketi, Osman b. Fûdî tarafından belirlenen şu temel ilkeler üzerine varlığını sürdürmüştür. Başkasının kusurlarını bırakıp kendi kusurları ile ilgilenmek, Mâlikî içtihatlarına uygun olmadığı gerekçesiyle Kuran ve sünnetin ruhuna aykırı olmayan işleri eleştirmemek, günahkâr da olsa hiçbir Müslüman'a nefret beslememek ve onları doğru yola davet etmek, tevbe ve tasavvufi terbiyede samimi olmak, Allah'ın bağışlayıcılığını öne çıkarmak, insanlarla muamelede zahire göre davranmak ve tebliğ faaliyetlerinde Hz. İbrahim'in babasını tevhide davetinde benimsediği hususları gözetmek.

Cibril b. Ömer'den Halvetiyye ve Muhtar b. Ahmed el-Kuntî'den Kâdiriyye icazeti alan Osman b. Fûdî *el-Vird* adlı eserinde üç ayrı keşfinden söz etmekte, Hz. Peygamber'in ve Abdulkâdir Geylânî'nin ruhaniyetlerinden üveysî yolla manevî terbiye aldığını ifade etmektedir.

Osman b. Fûdî, İslam'ı tebliğ etmek için seferler düzenlemiş bir mücahiddir. Fethedilen bölgelerde gönüllü İslamlaşma hareketlerinin ortaya çıkması için Fûdî, öncelikle Müslüman davetçilerin yaşamlarından etkilenen ılımlı insanları hedef olarak belirlemiş, hidayete eren kimselerin eski adetlerini terk edip İslam'ın farz kıldığı amelleri uygulamalarında hoşgörülü davranmış ve tedriciliği esas almıştır. Bu metot, mühtedilerin İslam'ı tam olarak benimsemeleri ve içselleştirmelerinde etkili olmuştur. Nihai noktada ise uygun görülen mühtediler, tasavvufî terbiyeyi talim etmeleri için zaviyelerde iskân edilmişlerdir.

Fülânî ıslahat hareketinin en önemli dayanaklarından biri fikhî ıslahat düşüncesidir. Zira Fûdî'nin eserleri arasında fikhî konu edinenler çoğunluğu teşkil etmektedir. Toplumun problemlerine çözümler bulmaya çalışan Fûdî'nin görüşleri sosyal hayatı düzene sokma ve fikhî uygulanabilir kılma gayesine matuftur. Tabiatıyla bu durum hareketin, ilimde derinleşmiş özgün fikir sahibi âlimleri takdir ettiği, Müslümanların birliğine zarar verecek kelâmî tartışmaları hoş görmediği, bidatleri ortadan kaldırmayı hedeflediği, mezhep taassubunu reddettiği ve içtihat kapısını açık tuttuğu anlamına gelmektedir.

Batı Afrika Müslümanlarının hayat şartlarını yükseltmeyi hedefleyen Osman b. Fûdî, ıslahat düşüncesinin sosyal hayata yansımalarını önemsemiştir. Söz gelimi bedevi halkların yerleşik hayata geçmeleri desteklenerek hem sanat ve meslek sahibi olmaları hem de bölgenin sakinlerinin İslam'la tanışması hedeflenmiştir. Sosyal bir dram haline gelen ve Hausalılar arasında oldukça yaygın görülen köleleştirme faaliyetlerine savaş açılmıştır. Kız çocuklarının eğitimi ve kadınlara değer verilmesine dair fikirler uygulanmıştır. Tasavvufi düşüncenin edebî söyleyişlerle muhataplara nakledilebilmesi maksadıyla ihdas edilen eğitim kurumlarında hem tasavvuf ve İslam ahlakı hem de Arap dili ve belağatı okutulmuştur. Ayrıca ekonomik hayatın güçlendirilmesi için meslek erbabı teşvik edilmiş, bölgede yetişen tarım ürünleri ve el sanatları ile imal edilen malların Afrika pazarlarına açılması desteklenmiştir.

Fülânî İslahat Hareketi, daha önce de kısmen ifade edildiği gibi Gobir hanedanlığının sosyal ve siyasal yapısına bir tepki olarak ortaya çıkmış ve bölgede varlık gösteren siyasilere karşı fikri ve fiili mücadeleye girişmiştir. İslahatçıların bölge siyasilerini eleştirdiği konular İslam'a riayetsizlik, tevhid inancını zedeleyecek kutsal kabuller, batıl inanç ve hurafelerin yaygınlığı, sihir ve büyü ile mücadele edilmemesi, hukukun üstünlüğünün gözetilmemesi, rüşvet ve yolsuzluğun yaygınlığı, keyfi ve cebrî uygulamalar, inanç özgürlüğünün kısıtlanması ve Müslümanları köleleştirme faaliyetler şeklinde özetlenebilir.

Sokoto Devleti hilafet sistemini benimsemiş ve Sokoto Halifeliği olarak anılmıştır. Osman b. Fûdî'den sonra 20. yüzyılın başlarına kadar yaklaşık yüz yıl varlığını sürdüren devlette sırasıyla Muhammed Bello, Ebubekir Atiku, Aliyyu Babba, Ahmedu Zerruk, Ahmedu Rufai, Sultan Abdu hilafet görevini icra eden isimlerdir. Sokoto Halifeliği, veraset sisteminin bir getirisi olarak hanedan ailesi arasında cereyan eden kavgalar, uzak eyaletlere hükmetmedeki başarısızlıklar, düzenli ordudan yoksunluk ve kuruluş dönemindeki ilkelerin göz ardı edilerek idealini kaybetmesi üzerine varlığını daha fazla devam ettirememiştir.

Özetle ifade edilecek olursa kitapta yaşadığı coğrafyanın problemlerine kayıtsız kalmayan ve toplumun ilmî, iktisadî ve ictimâî gelişimini hedefleyen, bu doğrultuda bir fikir hareketi olarak başlayan Fülânî ıslahat hareketinin devletleşmesi ve tarihi serüveni anlatılmaktadır. Afrika'da başka örneklerde de görüldüğü gibi Osman b. Fûdî ve hareketi de tasavvufu hayatlarının her alanına nüfuz eden bir yaşam biçimi olarak benimsemişlerdir.